

MÄSTAREN OCH UTTOLKARNA, en resa med utvikningar.

Denna artikel är en sammanfattning av de tre delstudierna som finns på denna hemsida:

- "Vilgot Hammarling och Birgitta Hammar, olika tolkningar av samma Wodehousetexter".
- "Hammarlings tolkningar av Wodehousenoveller".
- "Hammarlings översättningar av sex Plumböcker".

Den innehåller också en del ytterligare information, t.ex. om Hammars boköversättningar, och en del reflektioner och kommentarer. Tanken är att du ska kunna läsa artikeln utan att tidigare ha läst delstudierna. Om du läser den efteråt så är den en uppsummering av det viktigaste, men innehåller också en del nytt, en del andra kommentarer.

Jag är en amatör, en Wodehousebeundrare, men ingen språkvetare. Detta är en högst subjektiv berättelse om min resa och mina upptäckter, och får inte läsas som en akademisk forskningsrapport.

Det finns två noveller av Wodehouse som båda våra stora översättare, Vilgot Hammarling och Birgitta Hammar, har översatt. På senare år har jag ägnat mig åt att studera en del översättningsproblem kring Plumtexter vilket jag också dokumenterat i flera artiklar på denna hemsida. Jag har länge tänkt att studera vilka skillnader som fanns mellan Hammarlings och Hammars hantering av dessa två noveller av Wodehouse. Under våren 2020 blev detta av.

Från början hade jag inte planerat att projektet skulle bli större än en jämförelse mellan dessa två översättares olika tolkningar av samma två noveller. Men, de oväntade upptäckter jag gjorde i denna studie väckte nya frågor. För att söka svar på dem behövde jag fortsätta med att studera Hammarlings alla novellöversättningar. Svaren i denna studie väckte i sin tur ytterligare nya frågor som betydde att jag behövde studera hans sex översättningar av böcker. Det blev en betydligt längre resa än jag tänkt mig! För att få lite grepp om ifall skillnaderna jag upptäckt också finns mellan Hammarlings och Hammars översättningar av Plums böcker så fick jag dessutom göra ytterligare en "delstudie": Jag valde slumpmässigt ut tio av Hammars böcker som jag granskade som jämförelsematerial. Denna delstudie har jag inte publicerat separat på denna hemsida, men jag har vävt in slutsatserna av den i denna artikel.

De noveller jag syftar på ovan och studerar i den första delstudien är:

- "The Crime Wave at Blandings" (Saturday Evening Post, Oct 1936; Strand, Jan 1937; "Lord Emsworth and Others", 1937)
- "Bingo and the Peke Crisis" (Saturday Evening Post, May 1937; Strand, June 1937; "Eggs, Beans and Crumpets", 1940).

Hammarlings tolkningar "Mästerskyttarna på Blandings" och "Bingo och pekingseskrisen" trycktes båda i Vårt Hem, i nr 32 1937, respektive i nr 6 1938. Den förstnämnda trycktes också i "Bland lordar och drönare" 2011.

Hammars tolkningar "Våg av brottslighet på Blandings Castle" och "Bingo och pekingseskrisen" kom ett dussin år senare och trycktes båda i Bonniers antologi "Alla tiders Wodehouse" 1950.

I ett företal till "Wodehouse om Wodehouse" (1981) öste Georg Svensson välförtjänt beröm över dessa två svenska tolkningar och deras stilistiska förmågor. Bo Westin och Bengt Malmberg gjorde samma sak i Jeeves (2000 respektive 2008). Bengt citerade också Jolo som i en recension 1947 menade att Hammarling ofta var mer trogen Plums originaltext än Hammar, som tog sig lite större friheter. Denna uppfattning delade jag. I Blandings Blandning (2006) gjorde Bengt en kort jämförelse mellan deras tolkningar av "The Crime Wave at Blandings" och ansåg att Hammarlings stil nog ligger en aning närmare originalet.

När jag började syna de två översättningarna av "Crime Wave at Blandings", dvs "Mästerskyttarna på Blandings" och "Våg av brottslighet på Blandings Castle", mot originalet fick jag en överraskning: Det fanns flera textpartier, meningar, ja hela stycken som Hammarling, men inte Hammar, hade utelämnat! Det visade sig

sedan vara likadant i Bingonovellen. Jag hade förväntat mig att Hammarling följde originalet trognare än Hammar men fann i dessa noveller att det oftare var tvärtom. Det fick mig att fundera över hur hade jag fått denna förutfattade mening.

Plum använde gärna allusioner på brittiska, romerska och andra klassiker, ibland öppna, ofta dolda, ofta roligt förvrängda, ibland roliga bara för att Plum placerade dem i ett helt "gale" sammanhang. I dessa noveller upptäckte jag ganska tydligt hur de två översättarna hanterade Plums allusioner lite olika. En koll i några av de böcker de översatt visade att samma skillnader fanns där.

Hammarling såg tydligen inte allusionerna som väsentliga inslag i Plums författarstil, för textpartier som han uteslutit i sin översättning innehöll ofta just sådana allusioner. Ibland verkade han inte heller upptäcka en dold allusion. Bara ett exempel: Plum citerade Psaltaren: "Why skip ye so, ye high hills?". Detta översatte Hammarling banalt: "Vad hoppar du för?"

Hammar däremot verkade se Plums allusioner som viktiga. Allusioner till engelska författare som inte är så välkända i Sverige hanterade hon på ett annat sätt. I stället för att utesluta en sådan allusion eller att översätta den ordagrant, så bytte hon emellanåt ut den mot en allusion till någon svensk klassiker, exempelvis Tegnér, Heidenstam, Lidner, Kellgren, Karlfeldt men också till modernare skribenter som Rolf, Olrog och Alice Tegnér. Hon "försvenskade" den. En del exempel på detta finns i min tidigare artikel "Varför läsa Plum på svenska om man är fena på engelska?" på denna hemsida.

Jag kan förstå anglofiler som stör sig på dessa försvenskningar. De får tolkningarna att kännas mindre brittiska än originalen. Men även om man läser Plums texter överförda till det svenska språket så är miljön, och kontexten fortfarande typiskt brittisk, och jag störs inte, utan roas av att det svenska språket kryddas av allusioner till en svensk litterär referensram.

Hammarling höll sig striktare, inte till Plum, men till *det brittiska*. Han gjorde inga svenska allusioner, men i stället uteslöt han alltså textavsnitt, bland annat med citat/allusioner till mera okända författare. Senare i den tredje delstudien upptäckte jag att han gjorde på samma sätt i böcker, och till exempel hoppade över så mycket som två procent av originaltexten i romanerna "Åska i luften" och "Bill erövraren".

Vilket sätt att hantera problemet är mest "troget" Plums text och intentioner? Hammarling begick "brottet" att utelämnat text. Hammar begick i stället "brottet" att försvenska allusioner, och därmed avvika från den brittiska litterära kontexten. Jag finner att Hammar ofta hittat lysande svenska allusioner. Ibland finner jag hennes svenska allusion roligare än Plums original. Men för att läsaren ska uppfatta roligheten förutsätter det förstås en viss beläsenhet i äldre svensk litteratur.

Det är kanske till syvende och sist en smakfråga. Jag upplevde en viss besvikelse då jag upptäckte uteslutningar av så pass omfattande textpartier, och även sammanfattningar och omredigeringar. Hammarling gjorde sig faktiskt skyldig till detta. Översättaren sätter sig då "över" författaren, på ett sätt som jag inte gillar. Att byta ut en allusion med brittisk referensram mot en svensk allusion med liknande innebörd, ser jag däremot snarast som att översättaren försöker återskapa den läsoplevelse som författaren ville uppnå hos läsare med originalspråkets referensram.

Plums alluderar med förkärlek till Bibeln. Allusionerna är ofta dolda och det krävs viss förtrogenhet med Bibeln av läsare och översättare för att identifiera dem. Gemene man har numera inte läst Bibeln i samma omfattning som förr. Hammarling var kanske inte särskilt bibelsprängd och det förefaller mig som att han ibland inte insåg att en lustig eller "konstig" formulering hos Plum beror på att det är en bibelallusion. Exemplet i stycke 3 på denna sida från Psaltaren visar att han ibland själv översatte citat från King James Bible i stället för att citera den svenska Bibeln. Hammar var bättre på att upptäcka bibelallusioner och använde formuleringarna i 1917 års Bibelöversättning. En svensk bibelläsare får då chansen att känna igen sig. Användning av den svenska Bibelns formuleringar innebär också ett slags försvenskning av texten. När Plum använde King James Bible som grund för sitt skämt så är det för mig ändå trohet mot hans intention att citera ur 1917 års svenska Bibel.

En ytterligare förklaring till min förutfattade mening om Hammarling och Hammar är sannolikt att Hammar ofta skickligt bytte ut engelska idiomatiska uttryck mot svenska. Jag behöver bara nämna hennes ”*så vill jag vara skapt som en nors*” i stället för till exempel ”*I’m dashed if*”. (Se artikeln ”Så vill jag vara skapt som en nors” på denna hemsida). Jag insåg att Hammars användning av sådana svenska idiom också bidragit till att hennes tolkningar för mig kändes något mindre ”brittiska”.

Dessa olika moment av försvenskning som finns hos Hammar gör att hennes tolkningar känns lite mindre ”brittiska” än Hammarlings. Detta hade gett mig uppfattningen: **den tolkning som verkar mer brittisk är den som är mest trogen mot originaltexten**. Det blev nu tydligt för mig att detta omdöme var förenklat och inte tog hänsyn till andra viktiga aspekter på vad som är ”trohet” mot Plums original, som exempelvis ”fullständighet” och ”hantering av allusioner”. Jag skulle tro att det var känslan av att Hammarling är mer ”brittisk” som också ligger bakom Bengt Malmbergs bedömning i sin artikel i Blandings Blandning att Hammarling är mer trogen originalet. Jag känner fortfarande att Hammarling kanske är mer ”brittisk”. Men nog måste man våga in annat i begreppet ”trohet mot originalet”, t.ex. vad de två valt att hoppa över och inte översätta?

Tillbaka till de två novellerna. Hammarling uteslöt alltså textpartier, vilket Hammar inte gjorde. Men det var inte enbart på detta sätt som jag fann Hammar mer trogen mot Plums originaltext. Jag fann också (lite överraskande) att Hammars formuleringar oftare låg närmare Plums anda och också var mer ordagranna.

Vid granskningen av ”The Crime Wave at Blandings” och ”Bingo and the Peke Crisis” skrev jag alltså ner mina observationer av skillnader mellan översättningarna och originalet och översättningarna sinsemellan och sedan analyserade jag skillnaderna ur följande aspekter:

- Avsnitt som saknas.
- Ålderdomliga ord och ordformer.
- Ordval och formuleringar.
- Följsamhet mot originalets språkliga stil.
- Tolkning av uttryck, idiomatiska och andra.
- Hantering av allusioner, öppna och dolda.
- Ordlekar, överförda epitet.

På punkt efter punkt fann jag att Hammars text oftare låg närmare Plums original. I artikeln ”Vilgot Hammarling och Birgitta Hammar, olika tolkningar av samma Wodehousetexter” (hemsidan ovan) har jag redovisat alla dessa observationer. Nu var jag inte förvånad längre, men hade en massa frågor. Främst funderade jag kring Hammarlings uteslutningar av text. Vad kan detta bero på?

Min första hypotes: Kan orsaken vara att Hammarling översatte tidskriftsversioner, som kanske var förkortade? Det är inte ovanligt att redaktörer (eller Plum själv) kortade ner noveller i olika tidskrifter. Men så var det inte. Jag kollade texterna i Saturday Evening Post och Strand Magazine och de strukna avsnitten finns i såväl tidskrifterna som i bokversionerna.

Kunde det då vara en redaktör på Vårt Hem som var skyldig, kanske på grund av brist på spaltutrymme? I så fall finns det kanske strykningar också i de andra fyra novellerna som han publicerade i Vårt Hem, men däremot rimligen inte i böckerna som utgavs på ett annat förlag? Jag fick alltså utöka studien och granskade också de övriga fyra noveller som Hammarling översatte. I alla sex novellerna finns strykningar men omfattningen varierar från novell till novell. I ”Anselm får sin chans” (”Anselm Gets His Chance”) är bara ett par meningar strukna. Den mest omgjorda novellen är ”Kärlek i brunssalongen” (”Romance at Droitgate Spa”). Det skulle kunna vara en redaktör som gjort dem. Jag kollade VAD som var struket och fann att texten i strykningarna i de sex novellerna hade ofta liknande karaktär, t.ex. allusioner. Visst kunde det vara en redaktör som inte gillade allusioner men en distinkt möjlighet var att Hammarling valt ut vad han inte ville ta med. Varför skulle han i så fall göra detta? En förklaring skulle kunna vara att novellerna publicerades i en veckotidning och han kanske anpassade sig till hur han uppfattade dess läsekrets? Den ”kolorerade veckopressen” ansågs inte seriös utan var ett hatobjekt för många intellektuella. Kanske var Hammarling därför inte så noga med dessa texter och tillät sig strykningar som han inte skulle ha gjort i en bok, till en annan läsekrets? För att kolla upp detta gick jag vidare med att granska hur han gjort i de sex böcker som han översatte åt Bonniers. Det visade sig att även i en del böcker finns omfattande strykningar jämfört med originaltexten. Men mängden utesluten text visade sig också skifta ganska kraftigt från bok till bok!

Jag studerade de strukna textpartierna både i novellerna och böckerna för att se om det fanns mönster i uteslutningarna och fann en del gemensamma drag i många av dem. De strukna partierna innehöll exempelvis:

- Allusioner, speciellt till i Sverige mindre kända engelska författare.
- Allusioner till Bibeln. Under studien växte en allt starkare känsla fram hos mig: att Hammarling inte var särskilt road av Plums allusioner till Bibeln och gärna blundade för dessa. Hammarlings inställning till religion och religiositet är för mig obekant, men detta är dock en del av vårt kulturarv också i Sverige och Wodehouse använde mycket medvetet allusioner på Bibeln. Därför saknar jag dem om de inte finns med i den svenska versionen. Jag tycker nog att Hammarling då han upptäckte bibelcitaten borde ha använt formuleringarna i 1917 års svenska Bibel, för att ge svenska läsare chansen att upptäcka dem, och dessutom kollat att bibliska namn får korrekt svensk stavning.
- Avsnitt som refererade till företeelser som är typiska för engelskt liv och samhälle, men inte så kända i Sverige.
- En del svåröversatta lekar med engelska språket och grammatiken.
- Han uteslöt aldrig något som påverkade handlingen. Den farsartade intrigen ansåg han tydligt vara "helig".

De gemensamma dragen i uteslutna textavsnitt i såväl noveller som i böcker tycker jag styrker att det var Hammarling själv som gjorde dem. Det fanns tydligt inslag i Plums texter som han ansåg vara mindre viktiga att vidarebefordra till svenska läsare. Han löste en del av sina översättningsproblem genom att med alexanderhugg kapa bort dem.

I böckerna "Åska i luften" och "Bill erövraren" tillät han sig att sortera bort **mycket** av originalens text. I det senare fallet rör det sig om 7-8 sidor av bokens 312 sidor. Över 2% av originaltexten översatte han inte! I "Jeeves klarar skivan" är strykningarna mindre omfattande. I "Psmith ordnar saken", "Blixt och dunder" och "Tack, Jeeves!" gjorde han förhållandevis få strykningar.

I de två jämförda novellerna fann jag som sagt inga strykningar alls i Hammars översättningar. Men är detta representativt för Hammar? Gjorde inte Birgitta Hammar också strykningar i sina boköversättningar? Av alla de böcker hon översatte granskade jag ett stickprov på tio böcker. Jo, det förekommer strykningar också i hennes texter, *men* är de är mycket få och korta. Hon kunde t.ex. utelämna en ordlek när den var oöversättlig. I de flesta av hennes böcker hittade jag inga strykningar alls.

Att utelämna text från originalet är en "förvanskning". Ett motsatt sätt att "förvanska" är att översättaren gör egna tillägg och exempelvis lägger in egna liknelser, ordlekar och allusioner som inte finns i originalet. Hammarling gjorde detta någon enstaka gång. Hammar däremot avlägsnade sig ganska ofta från Plums original genom att göra egna tillägg. Tilläggen är dock oftast mycket korta, bara ett par ord eller en sats som inte har någon motsvarighet i originalet. Sådana tillägg hittade jag i stort sett i varje bok, ibland flera stycken. Plum använde ofta överförda epitet och ordlekar, och Hammar lade ibland in sådana också när de inte fanns hos Plum. Hon kunde också infoga allusioner som inte finns i originalet. Hennes tillägg är oftast så kongeniala med Plums stil att jag skulle tro att de flesta svenska läsare inte alls inser att formuleringen inte är Plums, inte ens om man faktiskt har läst originalet. För mig är hon därför, även i sina små tillägg, trogen Plums "andemening" och stil. Ja, att läsa hennes översättningar ger vissa "mervärden" utöver Plums original. Ett exempel: En av mina favoritmisstolkningar av Bibeln är faktiskt inte Plums utan Hammars. I "Smycken, tycken och Monty Bodkin" låter hon Monty säga: "*Jag gjuder nytt vin i gamla läglar*", vilket är mycket roligt om man känner till originalet i Matteus: "Ej heller slår man nytt vin i gamla skinnläglar; om någon så gjorde, skulle läglarna sprängas sönder och vinet spillas ut, jämte det att läglarna fördärvades. Nej, man slår nytt vin i nya läglar, så bliva båda delarna bevarade." (Matteus 9:17 1917 års översättning). För mig är detta typiskt Plumskt även om han i sitt original inte gjorde någon allusion: "*I bring a fresh mind to the job*".

Apropå allusioner. Hur hanterade Hammar dem i sina böcker? Hon har, jämfört med Hammarling, noggrant tagit vara på dem och bara utelämnat någon enstaka. Romanen "Nära ögat" (1941) (The Luck of the Bodkins)

är ett undantag. Där har hon för en gångs skull i sin översättning tappat bort flera allusioner på Bibeln. Inte strukit dem, men översatt orden rakt av utan att notera att det är en allusion på Bibeln. Däremot har hon, som jag tidigare påpekat, bytt ut en del engelska allusioner mot allusioner till svenska författare.

Över till språket. Hammarling använder oftare gammaldags ord och uttryckssätt än Hammar. Men det viktigaste är förstås hur väl tidsatmosfären i den svenska översättningen överensstämmer med Plums original. Jag fann att Hammarlings språk ibland var mer ålderdomligt och högrävande än språket i Plums original. I dialoger använder många av Plums personer ett ledigt talspråk. I Hammarlings tolkning förekommer drag av skriftspråk. Slanguttryck i originalet fångar han det inte alltid så bra. Språket i Plums dialoger beror ju mycket på vem som talar. Beach uttrycker sig mycket värdigt, lord Emsworth betydligt ledigare, medan yngre personer använder inslag av slang. Hammarling lyckas ofta återge dessa skillnader på svenska, men i de två noveller där man direkt kan jämföra fann jag att Hammar ofta träffade tonen lite bättre.

En intressant detalj är Hammarlings användning av pluralformer av verb, som: de skola, vi äro, alla sågo, de gingo. 30-talet, då Hammarling gjorde sina översättningar, var en brytningstid för svenska språket. De flesta skönlitterära svenska författare övergav pluralformer av verb under 30-talet, många redan tidigare. Hammarling var journalist på DN. Denna tidning övergav pluralformer av verb 1943, alltså lite senare. Han var alltså van att använda pluralformer, men valde oftast att inte använda dem i novellerna. Men han var inte konsekvent, inte ens i samma novell. Plum använder ibland högrävande språk och ålderdomliga ord som stilmedel, men när Hammarling använder pluralformer har det inget samband med detta. I "Mästerskyttarna på Blandings" finns ganska många verb i pluralform, medan det i de andra novellerna var det mer blandat.

I böckerna då? I "Psmith ordnar saken", den först utgivna boken, använde han *inte* pluralformer, men i nästa, "Blixt och Dunder", är däremot pluralformer dominerande. Varför? Kan han möjligen ha översatt båda böckerna innan någon blev utgiven på svenska? Om han översatt "Blixt och dunder" före "Psmith ordnar saken" kanske han då använde de verbformer han var van vid från DN för att senare anpassa sig till nymodigheterna? Georg Svensson på Bonniers skrev dock i "Minnen och möten" (1987): "*Hans översättning (Psmith ordnar saken) blev en omedelbar succé och han fick följaktligen fortsätta med Summer Lightning*", så enligt Svensson stämmer inte denna hypotes. Vi lär inte få något svar på denna fråga?

I min Plumvärld har Hammarling och Hammar sedan gammalt varsin piedestal som superba Wodehouse-tolkare. Jag fick omvärdera Hammarling lite grann, men skulle sammanfatta det som att han har kvar sin piedestal, även om hans gloria hamnat lite grann på sniskan. Han förlorade lite av min respekt. Upptäckten av Hammarlings strykningar av allusioner med mera var en besvikelse. Men, i sina bästa stunder, främst i romanerna "Psmith ordnar saken" och "Tack, Jeeves!" är Hammarling en lysande Wodehouseinterpret. Trots strykningarna tycker jag också att hans "Mästerskyttarna på Blandings" och "Åska i luften" är roliga och läsvärda. Ibland lyckas han också bättre än Hammar att finna "le mot juste". Ett exempel är uttrycket "wheels within wheels". (Se artikeln "There are wheels within wheels" på denna hemsida.)

Georg Svensson skrev i sitt företal till "Wodehouse om Wodehouse" (1981): "*Jag har verkligen roat mig med att mening för mening, punkt för punkt jämföra version Wodehouse med version Hammarling och jag måste bekänna att såvitt jag kunnat se har dessa versioner legat varandra så nära att man skulle behöva använda målkamera för att avgöra vem som vunnit loppet.*" Svensson skriver inte vilken/vilka texter det är han jämfört versionerna. Om det är "Psmith ordnar saken" eller "Tack, Jeeves!" så kan jag instämma med honom.

Men, Hammarling har ju översatt också fyra andra böcker. I "Bill Erövraren" och "Åska i luften" är strykningarna så omfattande att jag finner Svenssons påstående om trohet och målkamera totalt missvisande.

Jolo recenserade 1947 Hammars översättning "Bravo, Jeeves!" och jämförde då Hammar med Hammarling: "*Han följde smidigare Wodehouses strängt taget tidlösa nonsensspråk och jargong, drog sig inte för nyskapningar i klassisk svensk studentikos spexstil och föll aldrig för frestelsen att försöka göra språket lättsamt genom nyttjandet av för dagen gångbara och skrattnipande slangord.*" Med all respekt för Jolos åsikt så undrar jag: Vilka av Hammarlings texter jämförde han med Plums original, och hur noga?

Mina slutsatser efter denna "resa" blir i alla fall lite annorlunda:

- ”*Nyskapningar*”? Jag finner nog att detta i ännu högre grad kännetecknar Hammar. En del Plumentusiaster anser snarare att hon skapade lite väl mycket själv, även om hennes formuleringar var i hans stil!

- ”*Slangord*”? Jag fann också att Hammarling mer sällan använde slang, *men* ibland gjorde han det inte ens när Plum själv gjorde detta! Jag är inte överens med Jolo om vem som smidigast följde Plums språk i dialoger där slanguttryck och högravande språk blandas.

- Hammarlings strykningar av allusioner och annat kan Jolo knappast ha upptäckt. Hammarling var ojämn!

Som jag påpekade i början är jag en amatör, en hängiven Wodehousebeundrare, men ingen litteraturvetare eller lingvist. Detta var min högst subjektiva berättelse om min resa och mina upptäckter, och jag gör inga som helst anspråk på vetenskaplighet. Det är ingen akademisk forskningsrapport. Men för att ge möjlighet för den som själv vill ta del av underlaget, de observationer som ligger till grund för mina slutsatser, så har jag lagt ut materialet i de tre delstudierna på denna hemsida. Välkommen att besöka dem och bilda dig en egen uppfattning!

Ödeshög 6 juni 2020

Tomas Prenkert